

FILOSOFINIAI SENEKOS RAŠTAI: HUMANIZMO PAMOKOS?*

Tatjana Aleknienė

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros docentė

Dievaži, nėra didingesnio klausimo, nėra
naudingesnių žinių,
kaip žvaigždžių ir šviesulių prigimtis,
Seneka, *Gamtos klausimai* 7, 1, 6¹

Koks niekingas padaras esti žmogus tada,
kai nepakyla virš žmogiškųjų reikalų²
Ibid., 1, *praef.* 5

Negalime nepritarti teiginiui, jog literatūros kritikos ir idėjų istorijos srityje dažnai vartojama sąvoka „humanizmas“ yra pernelyg lanksti ir gerokai stokoja apibrėžtumo³. Tiesa ir tai, kad nebūtinai viena iš kitos plaukia ir

gali likti nesusijusios trys pagrindinės žodžio „humanizmas“ reikšmės: galima 1) išpažinti „žmogaus prigimties kilnumą bei didybę“, tačiau nepuoselėti 2) senovės autorių studijų; kita vertus, 3) geras, žmonių vargams atjautus ir atviras žmogus nebūtinai atitinka du pirmuosius „humanizmo“ apibrėžimus⁴. Tą patį galima pasakyti ir apie kalbinį bei kultūrinį „humanizmo“ „pirmtaką“ – lotynišką daiktavardį *humanitas*⁵. Kitaip tariant, turime pripažinti, kad kalbėti apie kokio nors reiškinio „humanizmą“ arba vadinti ką nors „humanistu“ ver-ta tik pasiaiškinus, ką šiais žodžiais vadinsime, ir įsitikinus, jog mūsų numanomos prasmės atitinka aptariamo dalyko turinį.

Visa tai turėdami galvoje, šiame straipsny-

* Straipsnis parašytas kiek išplėtus ir papildžius VU Klasikinės filologijos katedros rengtame Senekos filosofinei prozai skirtame kolokviame (Seneca Philosophus. Senekos filosofinių raštų vertimus pasitinkant, 2003 m. balandžio 29 d.) skaityto pranešimo tekstą. Autorė dėkoja visiems mintimis ir pastabomis su ja pasidalijusiems kolokviumo dalyviams.

¹ *At mehercules non aliud quis aut magnificentius quaesierit aut didicerit utilius quam de stellarum siderumque natura*, vertė Dalia Dilytė (Lucijus Anėjus Seneka, *Gamtos klausimai*, Vilnius: Pradai, 2002).

² *O quam contempta res est homo, nisi supra humana surrexerit!*

³ Tai aptaria Jacques'as Chomart (Chomart, 1996, 87).

⁴ *Ibid.*, 88–89.

⁵ Trys pagrindinės *humanitas* reikšmės apytiksliai atitinka naujųjų kalbų „humanizmui“ suteikiamas prasmes; šis lotynų kalbos žodis dažniausiai nusako arba 1) žmogaus esybę, kuri jį išskiria iš visų kitų, *menkesnių* gyvūnų, arba 2) geranoriškumo ir gerumo kitiems žmonėms savybę (lietuviškai šiuo atveju labiau tiktų „humaniškumas“ arba „žmogiškumas“), arba 3) bendrą kultūrinį išsilavinimą. Aulas Gelijus (*Noctes atticae* 13, 17) aptaria šias tris žodžio vartosenas ir paaiškina, jog 2) ir 3) reikšmės atitinka graikų kalbos *φιλανθρωπία* ir *παιδεία*.

je mėginsime pasvarstyti, kokia prasme galima kalbėti apie filosofinių Senekos raštų „humanizmą“. Mat Senekos vardas ir jo kūriniai neretai siejami su šia sąvoka. Antai vieno populiaraus ir į daugelį kalbų versto veikalo apie Seneką autorius Pierre'as Grimalis⁶ filosofą Seneką jau dėl pačios jo priklausomybės stoikų mokyklai laiko „žmogaus didybės gynėju“⁷, o vienas danų autorius savo knygą, jau pasirodžiusią vokiškai ir angliškai, pavadino: „Seneka. Nerono dvaro humanistas“⁸. Nors šis autorius nepatiksina savo „humanizmo“ sampratos, susidaro įspūdis, jog jam labiausiai rūpi „humanistiniai“ ir „humaniškieji“ Senekos asmenys bruožai. Klasika tapusio veikalo apie stoicizmo dvasinį reiškinį autorius Maxas Pohlenzas aiškina, kad Senekos raštų *humanitas* – tai nebe „Cicerono laikų bendrasis išsilavinimas“, bet „filantropiškumas“, gilus ir jautrus bendrystės su visais žmonių giminės atstovais (*Mitmenschen*) jausmas⁹. Dar rūpestingiau ir „analitiškiau“, apžvelgdamas visas pagrindines *humanitas* reikšmes, Senekos „humanizmą“ svarsto Pierre'as Boyancé¹⁰. Aptaręs „žmogaus prigimtį paslapties“ pake-

rėto¹¹ rašytojo Senekos požiūrį į žmogaus esybę, žmogiškumą ir „humanitarinių mokslų“ vertę, Boyancé skelbia išvadą:

kad ir kokią aspektą imtume, Senekos humanizmas mums pateikia tvirtų bei ryžtingų įsitikinimų ir didelio jautrumo niuansams kontrastą. Jis aukština tai, kas, jo manymu, sudaro žmogaus galią ir didybę, tačiau puikiai pažįsta visas žmonių silpnybes; kviečia žmones jaustis broliais, draugais, padėti artimam, bet aiškiai mato viską, kas juos skiria; ragina lavinimo darbą sutelkti ties esminiais dalykais, tačiau toli gražu nėra nejautrus literatūros ir menų traukai.¹²

Matome, jog šio tyrinėjimo autorius Senekos „humanizmą“ stengiasi įvertinti bei „pamatuoti“ visų pagrindinių *humanitas* ir „humanizmo“ prasmų „matais“, o tokios analizės atskleistu bendru Senekos „humanizmo“ bruožu laiko šio rašytojo gebėjimą žmogaus prigimtį, menus bei mokslus vertinti ir griežtai kategoriškai, ir itin lanksčiai. Gali kilti pagunda tokį derinį pavadinti paprasčiausiu ne-nuoseklumu... Kad ir kaip būtų, mūsų manymu, pagrindinės *humanitas* ir „humanizmo“ reikšmės Senekos raštų kontekste siesis dar glaudžiau, jei iškelsime sau tokį bendrą klausimą: *Koks filosofinis mokslas, mūsų autoriaus vertinimu, gali būti naudingas ir išganingas daugybės negandų kamuojamam žmogui?* Šis klausimas apima visas svarbesnes *humanitas* ir „humanizmo“ prasmes, kadangi klausiamo apie „humanitarinius mokslus“ (*humanitas* kaip *παιδεία*), tinkamus tikrajai žmogaus prigimčiai (*humanitas* kaip žmogaus esybė), o kartu ir

⁶ Yra ir lietuviškas šio kūrinio vertimas: Pierre Grimal, *Seneka*, iš prancūzų kalbos vertė Rasa Balčikonytė, Vilnius: Aidai, 1998.

⁷ «Défenseur de la grandeur humaine»; Grimal, 1981, 110.

⁸ Sørensen, 1977.

⁹ Pohlenz, 1948, 315 *sq.*: „die humanitas, nicht die allgemeine und gesellschaftliche Bildung der ciceronischen Zeit, sondern die Philanthropie, die Gesinnung, die durch alles, was den anderen Menschen angeht, im Innersten berührt wird, die notwendig am fremden Leid teilnimmt, jede unnötige Härte meidet und zur Hilfe und Unterstützung treibt, wo immer ein anderer Mensch sie braucht“.

¹⁰ Boyancé, 1965.

¹¹ *Ibid.*, 231.

¹² *Ibid.*, 245.

apie tai, koks turėtų būti filosofinis lavinimas, skirtas padėti vargstančiai žmonijai (*humanitas* kaip *φιλανθρωπία*). Svarbu ir tai, jog tokia minčių jungtis nėra mūsų sukurtas metodinis „konstruktas“ – ją randame paties Senekos raštuose. Vis dėlto, laikydamiesi šios Senekos mąstymui būdingos minčių sekos, išvystame pakankamai paradoksalią filosofo „humanizmo“ vaizdą.

Viena vertus, aistringas žmonijos patarėjas, guodėjas ir auklėtojas Lucijus Anėjus Seneka tvirtai įsitikinęs, jog filosofijos ir jo kaip doro filosofo užduotis esanti padėti žmogui – padėti „grumtis su likimu“¹³ ir rasti savo tikrąją vietą didingoje pasaulio visybėje. Žmogaus gyvenimo laikas tokiam „kosminiam“ darbui aki-vaizdžiai per trumpas. Vis dėlto atsiranda „filosofais“ save vadinančių mokytojų, vietoj tikro dvasios peno žmonėms kemšančių nemais-tingas sofistinės logikos gudrybes:

Man gėda: toks rimtas dalykas, o mes, seniai, žaidžiame. [...] „Šuo – skiemuo. Šuo ėda mėsą. Vadinasi, skiemuo ėda mėsą“. Tarkime, jog aš negaliu šito išspręsti. Kuo pavojingas man šis nežinojimas? Kuo nuostolingas? Be abejo, man reikia bijoti, kad vietoj šuns kada nors nepaglostyčiau skiemens arba kad dėl mano žioplumo knyga nesurytų mėsos! [...] Vaikų tauškalai! Ir dėl to raukome kaktą?! Dėl to užsiauginame barzdą?! To mokome rimti ir išbalę? Ar nori žinoti, ką filosofija žada žmonių giminei? Patarimą. Vieną šaukia mirtis, kitą slegia skurdas, trečią kamuoja savi arba svetimi turtai. [...] Šiam priešiški žmonės, anam dievai. Kam kuri šiuos žaidimus? Čia ne vieta juokams. Tu esi pašauktas padėti nelaimingiesiems. Žadėjai pagalbą skęstantiems, belaisviams, ligoniams, elgetoms, tiems, kurie pakišę kaklą po iškeltu kirviu. Kodėl išsisukinėji? Ką veiki? [...] Iš visų

pusių į tave tiesia rankas, maldaudami gelbėti pražudytą ar žūvantį gyvenimą; tu – jų viltis ir parama. Prašo, kad ištrauktum iš verpeto, kad išblaškytiems ir klaidžiojantiems parodytum ryškia tiesos šviesą.¹⁴

„Skęstančius“, „belaisvius“, „ligonius“ ir panašiai veikiausiai turėtume suprasti ir metaforiškai – tai įvairios nelaimingųjų giminės išgyvenamos būsenos.

Rašytojas Seneka nepailsta teigęs, kad kalbėti ir mąstyti verta vien apie žmogaus sielai naudingus dalykus – apie tai, kas pamoko, padrąsina ir stiprina dvasią, ir kad prasmingas tėra nelaiminga, mirtingumo ir ribotumo slegiamą žmogišką būtybę guodžiantis mokslas. Todėl filosofija Senekos raštuose dažnai suprantama ir veikia taip pat, kaip Platono *Faidone*, ankstyviausiame graikų „filosofijos“ sąvoką aptariančiame filosofiniame rašinyje. Filosofija – tai *meditatio mortis*, visą gyvenimą trunkantis dvasios pasirengimas neišvengiamai baigčiai, ugdant sveiką požiūrį į kitų ir savo paties mirtį¹⁵.

Padėti žmonėms – tikras visos filosofijos ir *particulariter* stoikų mokyklos pašaukimas. Šiai mokyklai priekaištaujama, neva ji pernelyg griežta, kad stoikų mokslas verčia pamiršti žmogiškumą (*dediscere humanitatem*). Bet „iš tiesų jokia mokykla nėra malonesnė ir švelnesnė, jokia mokykla labiau nemyli žmonių ir nesirūpina bendruoju gėriu. Jos tikslas – teikti naudos, padėti ne tik sau, bet ir visiems kartu,

¹³ Plg. *Ep.* 48, 10.

¹⁴ *Ep.* 48, 5–8. Čia ir toliau cituojamas Dalios Dilytės *Laiškų Lucilijui* vertimas (Seneka, 2019).

¹⁵ Platono *Faidono* filosofijos kaip pasirengimo mirčiai motyvo likimą Senekos raštuose svarsčiau straipsnyje „Mirties praktika: Senekos *Laiškai Lucilijui* ir graikų filosofija“ (Aleknienė, 1998).

ir kiekvienam atskirai¹⁶. Viena iš ilgiausių savo kūrinų geradarysčių aptarimui skyręs autorius teigia, jog „žmogaus gyvenime nėra nieko gražesnio už dėkingą žmogų ir geradarystę“¹⁷. Padėti filosofas Seneka stengiasi ne vien bičiuliams Lucilijui, Anėjui Serėnui, Liberaliui, vyresniajam broliui Galionui ar kitiems tiesioginiams savo raštų adresatams, bet visiems vargstantiems žmonėms ir visai nelaimingai žmonijai, taip pat ir ainiams.

Gelbėti žmones Seneka pirmiausiai ir labiausiai tikisi savo raštais. Regis, nebūta ko nors nerašyto Senekos mokymo, taip pat nepanašu, jog padėti ir pamokyti Seneka tikėjosi gyvenimo darbais, nors Tacito *Analuose* aprašyta paskutinė filosofo gyvenimo ir jo savižudybės scena¹⁸ rodo, kad Seneka norėjęs būti tarsi antras Sokratas ir praktinis gyvenimo mokytojas. Vis dėlto praktinė jo gyvenimo pusė, gyvenimo „praktika“, daug kam atrodė¹⁹ ir tebeatrodo menkai suderinama su jo etine teorija. Pats Seneka į hipotetinio (?) „filosofijos plūdiko“ priekaištus: „Kodėl tu drąsiau šneki nei gyveni? Kodėl ir nuolankesniais žodžiais kalbi su galingesniu, ir pinigų laikai būtinu daiktu, ir jaudiniesi dėl nuostolių? [...] Kodėl tavo žmonos auskarai verti prašmatniausių namų? [...] Kam laikai mėsos pjaustymo meistrą?“²⁰ ir panašius klausimus oriai atsako filo-

sofų ir pačios filosofijos vardu²¹, jog pats jis toli gražu nėra išminčius ir tokiu netapsiąs. „Man užtenka, kad kasdien atsisakau kokios nors ydos ir peikiu savo klaidas. Aš dar neišgijau ir neišsigydysiu, aš ruošiu lengvinančias priemones nuo savo ligos, o ne tikrus vaistus“²². Ir kitų, ir savo paties sveikatą įmanomai gerinančios gydomosios priemonės – tai užrašytas filosofo ir pedagogo Senekos žodis.

Žmonių santykių draugiškumą, solidarumą ir švelnumą šalia kitų žodžių ir aiškinimų Senekos raštuose neretai nusako ir pati *humanitas* (graikų τὸ φιλάνθρωπον atitikmuo) sąvoka. „Bendrumo jausmas ir žmogiškumas“ netgi pavadinami svarbiausiu filosofijos „pažadu“ (*professio*) žmonėms²³. Nuostabiai spindintis žmogiškumas – reta ir puiki gražios sielos „veido“ puošmena²⁴. Ši vertybė gerokai svarbesnė už formalias teisingumo taisykles²⁵.

Taigi, regis, turime pakankamą pagrindą ra-

²¹ *Ibid.*, 17, 4: *haec non pro me loquor – ego enim in alto uitiorum omnium sum – sed pro illo cui aliquid acti est.*

²² *Ibid.*, 17, 3–4.

²³ *Ep.* 5, 4: *Hoc primum philosophia promittit, sensum communem, humanitatem et congregationem; a qua professione dissimilitudo nos separabit.*

²⁴ *Ep.* 115, 3: *Si nobis animum boni viri liceret inspicere, o quam pulchram faciem, quam sanctam, quam ex magifico placidoque fulgentem videremus, hinc iustitia, illinc fortitudine, hinc temperantia prudentiaque lucentibus! Praeter has frugalitas et continentia et tolerantia et liberalitas comitasque et quis credat? in homine rarum humanitas bonum splendorem illi suum adfunderent. Senekos iškaltinai nutapytas sielos „portretas“ ir žiūrovo būsenos apibūdinimas (*ibid.*, 4: *Si quis viderit hanc faciem altiore fulgentioreque quam cerni inter humana consuevit, nonne velut numinis occursu obstupefactus resistat et ut fas sit vidisse tacitus precetur*) veikiauusiai susiję su garsiaisiais Platono *Faidro* 252d, 254b įvaizdžiais. Įdomu, jog pora šimtmečių vėliau kito *Faidro* įkvėpto sielos „portretisto“, platoniko Plotino paveiksle (*Apie grožį* 5, 1–17) siela žėri įvairiais tradicinės filosofinės graikų etikos ugdytais bruožais, bet ne filosofui Senekai itin brangiu „žmogiškumu“.*

²⁵ *Plg. De beneficiis* 3, 7, 5.

¹⁶ *De clementia* 2, 5, 2–3, vertė Dalia Dilytė (Seneka, *Diatribės*, 1997). Čia ir toliau cituojamas šis Senekos filosofinių „diatribių“ vertimas.

¹⁷ *De beneficiis* 3, 7, 3. *Plg. ir De ira* 1, 5, 3: *beneficiis enim humana uita constat et concordia, nec terrore sed mutuo amore in foedus auxiliumque commune constringitur.*

¹⁸ *Ann.* 15, 62–64.

¹⁹ *Plg. griežtą Diono Kasijaus vertinimą; Hist. Rom.* 61, 10, 1 *sqq.*: καὶ ἐν ἄλλοις πάντα τὰ ἐναντιώτατα οἷς ἐφιλοσόφει ποιῶν ἡλέγχθη ir t. t.

²⁰ *De vita beata* 17, 1–2.

šytojo Senekos poziciją laikyti ir humaniška, ir humanistine: savo kilnią žmonijos auklėtojos ir gelbėtojos misiją filosofija vykdo aiškindama žmonėms tikrą žmogiškosios prigimties vertę ir ugdydama jų bendrumo jausmą... Pats metas iškelti mūsų tyrinėjimui lemiamą klausimą: *Koks filosofinio lavinimo turinys, Senekos manymu, tinka tokiai „humanistinio“ ir humaniško ugdymo programai?* Galime tikėtis, jog aptariamo mūsų autoriaus raštuose ieškodami atsakymo į šį klausimą, išvysime kone esminį jo skelbiama „humanizmo“ bruožą²⁶.

Tradicinių bendrojo lavinimo ir filosofijos mokslų vertę Seneka gana nuosekliai matuoja jų sugebėjimu teikti žmogui tiesioginę „greitąją dvasinę pagalbą“. Gyvenimui skirtas laikas dramatiškai trumpas, tad būtent tokios pagalbos reikia nerimastingai sielai. Senekai, atrodo, nekelia abejonių, kad į skaitytojo sielą reikia eiti tiesioginiu keliu ir kad būtent toks tiesioginių paragininimų ir įsakmių pamokymų kelias bus pats tiesiausias bei veiksmingiausias. Nenuostabu, jog, laikantis tokios nuostatos, logika – tradicinė stoijskosios filosofijos dalis – ima atrodyti esanti tušti paistalai. O juk „čia ne vieta juokams. Tu esi pašauktas padėti nelaimingiesiems“²⁷. Bevaisiai yra ir vadinamieji „laisvieji menai“, *studia liberalia, artes liberales*. Tad dažniausiai nereikalinga visa tai, ką mes dabar vadiname „humanitariniais mokslais“. Sielos neugdo ir netobulina gramatika ar tokios pagalbinės jos disciplinos kaip istorija ir eilėdara²⁸. Istorijos žanrą Seneka apskri-

tai vertina labai skeptiškai ir netiki jos kaip *magistra vitae* vaidmens galimybėmis. Istorikų raštai dažniausiai dėsto melagingus pramanus; jų autoriai arba nepatikimi, arba patys pernelyg patiklūs, tad vis vien negalima jais kliautis²⁹. Protėvių pavyzdys neturi ko pamokyti, juk protėviai nebuvo geresni už Senekos amžininkus³⁰. Jis visai nepitaria rašytojams, kurie „išeikvojo save dėstydami svetimšalių karalių žygius ir tai, ką iškentėjo tautos vienos nuo kitų, ką išdrįso vienos kitoms padaryti. O juk verčiau savo ydas pragaishinti, negu pasakoti ai-niams apie svetimąs. [...] Daug naudingiau tyrinėti, ką reikia daryti, o ne kas padaryta“³¹.

Gramatika plačiąja prasme, t. y. beveik mūsų „filologijos“ mokslas, tėra bergždi erudicijos žaidimai dramatinėmis žmogaus gyvenimo sąlygomis:

Jei tu manęs klausai, kuris buvo vyresnis – Homeras ar Hesiodas, tai čia – toks pat niekniekis, kaip ir klausimas, kodėl Hekuba, būdama jaunesnė už Helenę, taip senai atrodė. Kartoju, ar tu nemanai, jog Patroklo ir Achilo amžiaus nustatinėjimas yra niekniekis? Klausai, kur klaidžiojo Uliksas, užuot mėginęs padaryti galą mūsų pačių klaidžiojimams. Nėra laiko klausytis ginčų, ar jis buvo blaškomas tarp Italijos ir Sicilijos, ar už mums žinomo pasaulio [...] – sielos audros blaško mus kasdien, sugedimas stumia į visas Ulikso nelaimės. Netruksta nei akis traukiančio grožio, nei priešų; čia tyko pabaisos ir žmogėdros, ten skamba ausis viliojantys klastingi balsai.³²

²⁹ Plg. *Naturales quaestiones* 4b, 3, 1; 7, 1–2.

³⁰ Plg. *NQ* 5, 15, 1–2: „Supratau, kad mūsų amžius vargsta ne dėl naujų, o dėl senovės žmonių perduotų ydų. Ne mūsų laikais pirmą sykį godumas, išgraužęs žemių ir akmenų gyslas, tamsoje leidosi ieškoti nepakankamai paslėptų turtų. Tie mūsų protėviai, į kuriuos skundžiamės esą nepanašūs, vedami vilties skrodė kalnus ir išraustuose kasiniuose stovėjo ant lobių“.

³¹ *NQ* 3, *praef.* 5–7.

³² *Ep.* 88, 6–7.

²⁶ Be jau cituoto 48-ojo *Laiško Lucilijui*, daugiausiai remsimės 88-ojo laiško ir *Gamtos klausimų* tektais.

²⁷ *Ep.* 48, 7–8.

²⁸ *Ep.* 88, 3 *sqq.*

Taip pat iškalingai bei energingai smerkiama muzikos ir matematikos teorijos tuštybė.

Tu mokai, kaip dera tarpusavy aukšti ir žemi tonai, kaip išgauti skirtingus garsus skleidžiančių stygų sąskambį. Geriau padaryk, kad sąskambis atsirastų mano sieloje, kad mano sumanymai neprieštarautų vieni kitiems. Aiškini, kokie garsai yra liūdni. Geriau parodyk, kaip nepravirkti liūdnų balsu užklupus nelaimėms. Geometras mane moko matuoti dvarus, užuot mokęs, kaip išmatuoti, kiek pakanka žmogui. [...] Nuostabus menas! Tu moki matuoti apvalius kūnus, bet kokią figūrą paversti kvadratu, nustatyti atstumą tarp žvaigždžių. Nėra nieko, ko negalėtum išmatuoti. Jei esi toks menininkas, išmatuok žmogaus sielą. Pasakyk, kokia ji yra didelė, pasakyk, kokia ji menka.³³

Neturi prasmės ir matematiniai dangaus reiškinių apskaičiavimai³⁴. Itin sarkastiškai Seneka „nurašo“ tapytojus, skulptorius, marmuro apdirbėjus ir kitus „prabangos tarnus“, po draug su jojikai, imtynininkais ir „visu jų aliejaus ir dulkių pažinimu“³⁵. Bet ir kiti vadina mieji laisvieji menai geriausiu atveju teturi parengiamosios vertės, tačiau patys savaime dorybės nemoko ir jos nemaitina³⁶.

Prasmingas tėra dorybes ugdantis išminties mokslas. „Išmintį įmanoma pasiekti ir be laisvųjų menų. [...] Kodėl turėčiau būti įsitikinęs, kad nemokąs rašto žmogus nebus išminčius, jei išmintis glūdi ne raštuose?“³⁷ Laisvieji menai netiesia kelio į dorybę³⁸, nepadedą pažinti gėrio ir blogio, negrūdina drąsos, neugdo ištikimybės, saikingumo³⁹.

³³ *Ibid.*, 88, 9–13.

³⁴ *Ibid.*, 14–17, 24–29.

³⁵ *Ibid.*, 18–19.

³⁶ *Ibid.*, 20, 31.

³⁷ *Ibid.*, 32.

³⁸ *Ibid.*, 3.

³⁹ *Ibid.*, 28–29.

Žmogiškumas draudžia būti išdidžiam su draugais [*adversus socios*], draudžia būti šykščiam. Jis malonus, palankus žodžiais, darbais, jausmais, jokios nelaimės nelaiko svetima, o savo sėkme labiausiai džiaugiasi tada, kai ji gali būti naudinga kam nors kitam. Ar laisvieji menai moko tokios dorovės? Ne, kaip nemoko paprastumo, kuklumo, susilaikymo; nemoko tenkintis mažu ir taupumu; nemoko gailėstingumo, saugančio svetimą kraują taip pat, kaip ir savo, ir suvokiančio, kad žmogus neturi išlaidžiai naudotis kito žmogaus jėgomis [*homini non esse homine prodige utendum*].⁴⁰

Visi šie svarstymai atmeta tuščią ir nevaisingą mokslų dalį. O kaip vis dėlto turėtų atrodyti net ir beraščiams naudingas filosofijos mokslas? Kas ir kaip sieloje auginą dorybę? Akivaizdu, jog prasmingais ir sielai naudingais Seneka laikęs savo paties raštus, nepailstamai smerkiančius godumą, rajumą, tingumą, pyktį, baimę, nerimą ir daugelį kitų žmogaus aistrų ar silpnybių. Ko gero, vienintelė šių raštų autoriaus toleruojama aistra – karingas ištikimo dorovės mokytojo patosas. Filosofo Senekos kuriamas etikos mokslas dažniausiai yra restriktivaus pobūdžio. Paprastai kalbama apie tai, ko nereikia, apie tai, ko neturėtume trokšti ir bijoti; pats natūralios žmogaus egzistencinės erdvės ribų pripažinimas sunaikina baimę ir apmalšina geismus.

Pamokslininko tirados apie baimių ir geismų nepagrįstumą remiasi tam tikromis bendromis stoikų filosofijos nuostatomis: pasaulis yra dieviškas, darnus ir vieningas, žmogus – organinė šios sklandžios ir protingos visumos dalis. Kartais apie žmones kalbama kaip apie išskirtines, nors ir apmaudžiai nedėkingas būtybes, tikrus dievų numylėtinius⁴¹. Vis dėlto

⁴⁰ *Ibid.*, 30.

⁴¹ Plg. *De beneficiis* 2, 29.

„pozityvioji“ Senekos mokslo dalis atrodo kur kas miglotesnė ir gerokai nusileidžia jo kritinės satyros įtaigai. Smerkdamas beprasme erudiciją, filosofas iškelia tikrosios išminties vertus klausimus:

Išmintis – didis ir platus daiktas. Jai reikia daug erdvės. Reikia mokytis dieviškų ir žmogiškų, praėjusių ir būsimų, laikinų ir amžinų dalykų, reikia tyrinėti laiką, žiūrėti, kiek daug klausimų kyla vien dėl jo. Pirmiausia, ar jis yra kažkas savaime? Antra, ar kas buvo prieš atsirandant laikui ir ar kas yra be laiko? Ar jis prasidėjo kartu su pasauliu, ar jau prieš atsirandant pasauliui? [...] Nesuskaičiuojama daugybė klausimų kyla vien dėl sielos: iš kur ji ir kokia ji, kada atsirado ir ar ilgiau būna? Ar iš vienur pereina kitur, keisdama buveinę, įsikūnydama vis kitose būtybėse, ar vergauja ne daugiau kaip vieną kartą ir, išsilaisvinusi, klaidžioja visatoje? [...] Kurią žmogiškų ar dieviškų dalykų sritį bepaimtum, nuvargsi nuo ieškojimų ir žinių aibės. Kad tiek daug tokių didingų klausimų rastų mums prieglobstį, privalome iš sielos pašalinti visa, kas nereikalinga. Dorybė neis į šitokią ankštumą: dideliame daikte reikia plačios erdvės. Visą išvargyk, tegul visa širdis atsivers tik jai.⁴²

Išties didingi ir tikrūs, ne erudicinės, išminties verti klausimai. Kaip ir *Gamtos klausimų* įžangos klausimynas apie Dievo prigimtį⁴³. Tačiau į tokias išminties platybes Seneka paprastai nesileidžia, tad didžiųjų temų aptarimas baigiasi ten pat, kur prasidėjo – įspūdinga klausimų vėduokle. Galima spėti, jog savo ir savo raštų užduotimi Seneka laiko protreptinį bei propedeutinį darbą, šalinant iš sielos kliuvinius, trukdančius atsiversti (kitų išminčių ir kitų knygų dėstomai?) iškiliai išminčiai. Vis dėlto, bent jau vieną veiklą Seneka, jo paties teigimu, yra paskyręs anai tikrai dieviškai išminčiai.

Esu įsitikinęs, – dėsto jis programinėje *Gamtos klausimų* įžangoje, „kad toks pats skirtumas, kokio esama tarp filosofijos ir kitų mokslų, glūdi ir pačioje filosofijoje tarp tos jos dalies, kurioje kalbama apie žmones, ir tos, kuri skirta dievams. Pastaroji dalis didingesnė ir dvasingesnė, daug sau leido, nesitenkino akimis, numanė esant kažką aukščiau ir gražiau, ko prigimtis neleido regėti. [...] Viena dalis parodo, ką veikti žemėje, kita – kas vyksta danguje. Viena išsklaido mūsų paklydimus ir priartina gyvenimo klystkelių išryškinančią šviesą, kita pakyla daug aukščiau už šią miglą, kurioje skendime, ir išplėštus iš tamsybių mus veda ten, iš kur šviečia.⁴⁴

Iš kurgi sklinda ana žmogaus gyvenimo klystkelių nušviečianti šviesa? *Gamtos klausimuose* dėstoma aukštesnioji, pozityvioji filosofijos dalis ir vienintelis mokslas, kuriam, Senekos teigimu, esą negaila skirti visų mąstymo pastangų, visos trumpo bei trapios gyvenimo energijos – tai fizikos arba gamtos mokslas. Pats Seneka gailisi vėlai ėmęsis svarbiausio sielos darbo, kai senatvė „jau spaudžia iš užpakalio, priešais numetusi daugelio tuščių užsiėmimų prarytus metus“:

tokio didelio statinio pamatus dėsiu aš, senis, nusprendęs apeiti pasaulį, išrausti jo priežastis bei paslaptis ir perduoti kitiems, kad sužinotų. Kada gi tiek daug nuveiksiu, taip išbarstytus daiktus vienon vieton surinksiu, tokias slapybes išvelgsiu? [...] Juo labiau plūkimės, ir darbas tegul užlopys blogai praleisto laiko skyles. Tegul naktis prailgins dieną, visi rūpesčiai tegul pasitrauks, tegul išnyks galvosūkis dėl toli nuo šeimininko esančios tėvonijos, visa siela tegul atsidės tik sau ir bent pačiame gyvenimo gale teužiims tik savęs stebėjimu.⁴⁵

⁴² *Ep.* 88, 32–35.

⁴³ *NQ* 1, *praef.* 1–3, 13–17.

⁴⁴ *Ibid.*, 1–2.

⁴⁵ *NQ* 3, 1–2.

Gal ir be reikalo Seneka kremtasi – ko ger- ro, tokiam rimtam sielos darbui reikia subręsti. Kita vertus, žinoma, kad iš tikrųjų mokslu apie gamtą Seneka domėjosi nuo pat jaunystės ir buvo paskelbęs mūsų nepasiekusių veik- kalų kai kuriais *gamtos klausimais*⁴⁶.

Gamtos klausimuose dėstomas „mokslas apie dievus“ ir yra mokslas apie gamtą, apie dievišką ir protingą gamtą, nes nėra už šio pa- saulio gamtą ir gimtį (*natura*) pranašesnės nei aukštesnės srities ir kokios nors meta-fizikos. Beje, Senekos dieviškasis gamtos mokslas skir- tas ne gyvūnams ir ne augalams, bet tam, ką mes dabar pavadintume „negyvąja gamta“ – pagrindiniams pasaulio gaivalams: ugniai, orui, vandeniui ir žemei. Tai ir yra vienintelis mąs- tymo – apmąstymų ir susimąstymo – tikrai ver- tas dalykas, keliantis žmogų virš žmogiško jo gyvenimo, kuriame likdamas jis yra stačiai ap- gailėtinas padaras:

Jei man nebūtų leista prie to [*t. y. prie pa- saulio tyrinėjimų – T. A.*] prisiliesti, <visai> ne- būtų vertėję gimti. Dėl ko galėčiau džiaugtis esąs tarp gyvųjų? Ar kad esu maisto ir gėrimų koštuvas? Kad kemšu šį ligūstą ir nupiepusį kū- ną, kuris nepripildomas žūtų, ir gyvenu tarnau- damas ligoniui? Kad bijau mirties, dėl kurios vienos ir gimstame? Atimk šitą neįkainojamą turtą, ir gyvenimas nebus vertas nei prakaito, nei vargo. Koks niekingas padaras esti žmogus tada, kai nepakyla virš žmogiškųjų reikalų.⁴⁷

Atrodo, kad žmogiškasis žmogaus gyveni- mas visai nevertas gyventi – atėmus siekį įminti gamtos paslaptis, lieka mirties baimės kamuojamas „maisto ir gėrimų koštuvas“.

⁴⁶ Plg. Paulo Oltramare'o įžanga *Gamtos klausima- mis Sénèque*, 1929, IX–X.

⁴⁷ *NQ* 1, *praef.* 4–5.

Pakilęs dangun žmogus veiksmingiausiai iš- moksta niekinti savo žemiškojo gyvenimo ir žemiškojo būsto menkumą, iš aukštybių jis ste- bi ankštumoje besidarbuojančių skruzdėlių lakstymą⁴⁸. Išmokstama esą dar vieno, itin di- dingo dalyko – drąsos niekinti gyvybę: „Dva- sios tvirtybė ateina ne kaip kitaip, o lavinantis ir stebint gamtą. [...] Žmogaus gyvybė – men- kas daiktelis, bet milžiniškas daiktas yra gyvy- bės niekinimas“⁴⁹. Beje, fizikos – gamtos pa- slapčių įminimas, regis, yra vienintelė sritis, ku- rioje į ydas vis giliau ir beviltiškiau grimztanti žmonija gali ir privalo daryti pažangą.

Ateis laikas, kai dabar miglotus dalykus nušvies uolus vėlesniųjų šimtmečių domėjimasis. Net jei visą amžių žmogus paskirtų dangui, vieno žmogaus gyvenimo tokiems dideliems dalykams ištirti neužtektų. [...] Tiems dalykams išnarplioti prireiks ilgos kartų virtinės. Ateis laikas, kai ai- niai stebėsis mus nežinojus tokių akivaizdžių tie- sų. [...] Mes tenkinamės tuo, kas dabar atrasta, o ainiai tegul irgi truputį prisideda prie tiesos.⁵⁰

Tyrinėdama gamtą žmonija artėja prie die- viško gamtos proto, vadinasi, ir prie paties Die- vo. Ydos plinta sparčiai, niekam nė nesisten- giant, o gamtos tyrinėjimų darbas, kur kas sun- kesnis ir svarbesnis, yra apleistas⁵¹. Dviejų Se-

⁴⁸ *NQ* 1, *praef.* 7–13.

⁴⁹ *NQ* 4, 32, 1. 4. Plg. *NQ* 3, *praef.* 16–18: „Vergavimas sau yra sunkiausia vergija. Jos atsikratyti lengva, jei nustosi daug iš savęs reikalauti, jei nustosi atlyginti sau už darbą, jei turėsi prieš akis ir savo žmogiškąją prigimtį, ir savo am- žių, net jei esi visai jaunutis, ir pats sau pasakysi: ko einu iš proto? Ko šnopuoju? Ko prakaituoju? Ko verčiu aukšty- n kojomis žemę ir forumą? Nieko man nereikia nei daug, nei ilgam. Čia padės gamtos stebėjimai“, ir taip toliau.

⁵⁰ *NQ* 7, 25, 4–7.

⁵¹ *Ibid.*, 7, 25, 4: „Net jei visą amžių žmogus paskirtų dangui, vieno žmogaus gyvenimo tokiems dideliems daly- kams ištirti neužtektų. Tad kodėl taip nelygiai tuos ne- daugelį metų padalijame mokslui ir ydų tenkinimui?“, *quid quod tam paucos annos inter studia ac uitia non aequa por- tione diuidimus?*

nekos akylai stebimų gyvenimo sričių nuosmukis, jo manymu, yra susijęs – netramdomos aistros suvartoja žmonijos energiją, kuri turėjo būti atiduota gamtos tyrinėjimams:

Stebiesi, kad išmintis dar neatliko viso savo darbo? Bet juk pagedimas dar neišsirutuliojo ligi galo, jo tapsmas tęsiasi, ir jam skiriame visas pastangas, jam tarnauja mūsų akys, mūsų rankos. Kas žengia prie išminties? Kas laiko ją verta ko nors daugiau nei paviršutiniško susipažinimo? Kas kada dairosi į filosofiją? [...] Šitiek filosofų šeimynų išmirė stokodamos įpėdinio! [...] O kaip rūpestingai stengiamasi, kad neišnyktų kokio nors pantomimos vaidintojo vardas! [...] Filosofija niekam nėra motais. Senovės vyrų per mažai ištirtose srityse taip nieko nerandama, kad daugelis atradimų net užmirštami.⁵²

Etiškai parengtas, Senekos raštų apgydytas žmogus turėtų laiko ir jėgų tyrinėti dievišką gamtą.

Moralistui Senekai veikiausiai būtų sunku išverti šiuolaikinių komercinių centrų ir siaučiančios reklamos vaizdą, bet jis, galimas daiktas, pasidžiaugtų fizikos mokslų laimėjimais. Kita vertus, jam tektų su liūdesiu pripažinti, kad tokie laimėjimai nesutramdė beprotybės, kad „ydos tebedaro pažangą: prabanga vis atranda naujų pamišimo raiškos būdų, ištvirkimas atranda naujų žalojimo sričių, pasismaginimų, palaidumas bei supuvimas atranda dar švelniau, maloniau pražudančių priemonių. Kadangi ne visą tvirtybę esame pametę, vis dar tebenaikiname padorumo likučius...“⁵³ Seneka filosofas stokoja aistringą tyrėjo Sokrato dvasios ir, atrodo, nemano, jog žmonės dar ką nors turėtų ištirti *etikos* srityje, žmonių gyve-

nimo ir bendravimo plotmėje. Regis, čia viskas aišku ir ištirta, žinomos visos elgesio taisyklės ir principai. Trūksta tik praktikos. Su praktika Senekai ir pačiam sunkiai sekasi, tačiau dėl teorijos klausimų vis vien nekyla. Svarbiausia vadinamosios „etikos“ užduotis – išlaisvinti gamtos stebėtojo dvasią.

Gamtos klausimų skaitytojas negali nepajusti, kad, veikalo autoriaus akimis žiūrint, upė arba jos uolėtas krantas yra gerokai protingesni, tobulesni ir laimingesni už nelaimėlių žmogų. Mat vandenys ir akmenys darniai rymo natūralioje dieviškos gimties terpėje, o žmonės šiame pozityvų filosofijos mokslą dėstančiame veikale beveik visais atvejais prisimenami kaip bepročiai arba ištvirkėliai (arba tiesiog bepročiai ištvirkėliai), bjaurojantys darnų dieviškos gamtos veidą. Visus gamtos dosniai dovanotus naudingus dalykus jie sugeba paversti blogybėmis. Antai „vėjas būtų milžiniška gamtos geradarystė, jei žmonių pamišimas jos nepaverstų žala. [...] Nors kiekvienas jų [*t. y. vėjų – T. A.*] yra naudingas ir būtinas, tačiau jų teikiama nauda negali atsverti to, ką žmonių giminės beprotystė išrado savo pražūčiai“⁵⁴. Ap-skritai, „jei gamtos dovanas sversime jomis pasinaudojančiųjų pagedimu, išeis, kad visa gavome savo nelaimei. Kokia nauda iš regėjimo? Iš kalbėjimo? Kam gyvenimas nėra kankynė? Nieko nerasi taip akivaizdžiai naudingo, kas dėl žmogaus kaltės nepereitų į savo priešingybę“⁵⁵.

Galiausiai ateina Dievui žinomas laikas sukurti geresnį pasaulį, o senąjį baigti⁵⁶. Nutarus atnaujinti pasaulio daiktus, „ant mūsų gal-

⁵² *NQ* 7, 32, 1–4.

⁵³ *Ibid.*, 7, 31, 1–3.

⁵⁴ *NQ* 5, 18, 4.

⁵⁵ *Ibid.*, 5, 18, 15. Plg. *NQ* 1, 16–17; 3, 17–18; 4b, 13.

⁵⁶ *NQ* 3, 28, 7: *cum deo visum ordiri meliora, vetera finire.*

vų pasiunčiama jūra arba karštis ir ugnis, kai pasirenkama kita pražūtis rūšis⁵⁷. *Gamtos klausimuose* išsamiai aptariamas nuo pat šio pasaulio atsiradimo numatytas⁵⁸ visuotinio tvano scenarijus, „kai ateis žmonijos galas, kai turės žūti dalis pasaulio arba visas iki pamatų, kad vėl gimtų jaunas ir tyras, kad neliktų nė vieno blogio mokytojo (*ad deteriora praeceptor*)“⁵⁹.

Tvano priežasčių rasis visur: vieni vandenys bėga po žeme, kiti – aplink žemę. Ilgai tramdyti jie prasiverš, ir susijungs tėkmės su tėkmėmis, pelkės su balomis. [...] Nėra kito tokio smarkaus, tokio savyje nesutelpancio, tokio atkaklaus ir priešiško užtvaroms daikto, kaip didžiulė vandens jėga. Jis naudosis leista laisve ir gamtai įsakius užpils savo paties dalijamus ar juosiamus plotus.⁶⁰

Regis, svarbiausia tokio kosminio kataklizmo paskirtis – beviltiškai pagedusios žmonių padermės atnaujinimas⁶¹:

Taip elgtis vandenims bus leista ne amžinai. Sunaikinus žmoniją ir drauge prigirdžius žvėris, kurių prigimtį buvo perėmę žmonės, žemė vėl susiurbs vandenį, privers jūrą sustoti arba dūkti tarp jai nustatytų ribų, iš mūsų kraštų išbloktas okeanas bus nustumtas į nuošalias savo sritis ir atstatyta senoji tvarka. Vėl bus sukurti [*g<ener>abitur*] gyvūnai ir duotas žemei nepažįstantis nusikaltimų, po geresniais ženklais gimęs žmogus.⁶²

Tačiau net ir visuotinė katastrofa – mažai veiksmingas vaistas nuo savaiminio žmonijos gedimo: „Bet žmonės ilgai neliks nekalti, tik

kol bus žemėje nauji. Greitai prie jų prišliauš sugedimas. Dorybę sunku surasti, jai pažinti būtinas vairininkas ir vadas, o ydoms mokytojo nereikia (*virtus difficilis inuentu est, rectorem ducemque desiderat; etiam sine magistro uitia discuntur*)“⁶³.

Taigi, galbūt nereikės nė „blogio mokytojo“, bet ir vėl reikės „vairininko ir vado“ – pedagogo Senekos, tačiau žmonės vis vien nieko neišmoks, o mirdami visi sugriš į laimingos, dieviškos, protingos ir darnios gamtos glėbį – ir tie, kurie stropiai tyrinėjo gamtos slėpinius, ir labiausiai patvirkę smaguriai, ir tie, kurie mirties laukė kaip išganymo, ir tie, kurie godžiai džiaugėsi gyvenimu, kad ir kaip jie tą džiaugsmą suprato⁶⁴. Visi atsidurs saugiame gamtos prieglobstyje. Mirtis žmogų išlaisvina, išvaduoja iš trapios ir nesaugios įkalnimo būsenos sugrąžindama į geresnę „vietą“, į visomis prasmėmis erdvesnę tėvynę, į jos namus – į „negyvąją“ gamtą, į natūralią padėtį – gamtos glėbį. Išeinantįjį turėtume padrašinti ir palydėti gerais linkėjimais: „Ženk narsiai, ženk laimingai!“ Neabejok sugrižti į <ją>. Čia ne veiksmo, o laiko klausimas. Darai tai, ką kada nors vis tiek teks padaryti. Nemaldauk, nebijok, nesitrauk, tarytum išeitumei ten, kur bloga. Tavęs laukia tave pagimdžiusi daiktų prigimtis ir geresnė bei saugesnė vieta“, ir taip toliau⁶⁵. „Įsikalkime į galvą, nuolat sau kartokime: ‘Reikės mirti’. Kas tau darbo, kada. Mir-

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*, 3, 27, 1 sqq; 29, 2–3; 30, 1 sqq.

⁵⁹ *Ibid.*, 3, 29, 5.

⁶⁰ *Ibid.*, 3, 30, 4–6.

⁶¹ Plg. 3, 28, 2: *mutarique humanum genus placuit*.

⁶² *Ibid.*, 3, 30, 7–8.

⁶³ *Ibid.*, 3, 30, 8.

⁶⁴ Toks yra *Gamtos klausimų* skaitytojams pateiktas vaizdas. Senekos raštuose apskritai nelengva užčiuopti mintį, jog sugrižimas dieviškosios gamtos glėbin gali vykti „diferencijuotai“. Įsidėmėtina, kad Senekos tvano scenarijus nenumato jokio teisuolio Nojaus išsigelbėjimo.

⁶⁵ *NQ* 6, 32, 6.

tis yra gamtos dėsnis, mirtingųjų duoklė ir pareiga, *vaistas nuo visų nelaimių*.⁶⁶ Pačiam žmogui nieko nepriklauso – „ne mano tai, kas bus, nebe mano, kas buvo. Kabu bėgančio laiko taškelyje...“⁶⁷

Atrodo, jog žmogiškasis žmogaus gyvenimas su visa jo kultūra, civilizacija ir istorija tėra natūralią darną laikinai sujaukiantis nukrypimas ir nesusipratimas... Gimstančiam mirti žmogui geriausia gyventi kuo toliau nuo žmogiškų reikalų, kuo arčiau „negyvosios“ gamtos užuovėjos. Į „humanizmą“ visa tai nelabai panašu. O „humaniškumas“ – „žmoniškumas“ bei „žmogiškumas“? Ar įkvepia juos taip nubrėžtas pasaulio tvarkos ir žmonijos likimo vaizdas? Didžiausias humaniškumas tokiame pasaulyje, ko gero, išties būtų padėti žmogui ištverti savo žmogiškumą. Ištverti jo tikrai nepavydėtina žmogaus padėtį arba, dar geriau, ją peržengti grįžtant į dieviškos išmintingosios gamtos namus. Juk žmogumi ir su žmonėmis likdamas veikiausiai niekad nepagysi ir nieko dora nepasieksi. Tokiame pasaulyje išminčius žmogui žmogiškas – atlaidus, švelnus ir gailėtingas, matyt, galėtų būti vien iš gailėsčio arba solidariai užjausdamas „kolegą“ nelaimėlį. Kažin ar ne išminčius, o šiaip „doras žmogus“ Senekos raštuose rastų kokią nors kitą patikimą filosofijos ugdymo „humaniškumo“ pagrindą?

* * *

Sekdami Senekos raštuose nubrėžta filosofinio auklėjimo programa, išvystame ne „humanistinės“, bet veikiau „kosmocentrinės“ pasaulėvokos kontūrus. Kita vertus, toks filosofo „kosmocentriškumas“ ir iš jo plaukiantis „antihumaniškumas“ bei „antiistoriškumas“ tikrai nėra išskirtinis šio autoriaus mąstysenos bruožas, veikiau būdingas graikų ir romėnų intelektualų įsitikinimas. Pirmyčių naujosios eros amžių akistata su kylančia krikščionybe ne sykį privertė senosios filosofijos *fideles* aiškiai suformuluoti savo kosmocentrinę *credo*. Neatsitiktinai būtent krikščionims inkriminuojamo antropocentrizmo aptarimas užima nemenką plataus polemienio Origeno atsakymo „tradicionalistui“ filosofui Celsui dalį⁶⁸. Apie tą patį nenorą pripažinti dieviškąją „kosmą“ ir Dievą gebant meliausiai nusilenkti žmogui ir dalyvauti jo istorijoje iškalbingai liudija išlikę *Evangelijos pagal Joną* pradžiai skirti platonikų aiškinimai: filosofams Evangelijos tekstas pasirodė įdomus kaip reikšminga senosios „barbarų“ išminties nuoroda į tiesą apie pasaulio sielos sklaidą, tačiau jie nuosekliai atsisako pripažinti kosminę Logo galią dalyvaujant žmogiškosios istorijos tikrovėje⁶⁹.

⁶⁶ *Ibid.*, 12. Išskirta cituojant.

⁶⁷ *Ibid.*, 10.

⁶⁸ Origenas, *Prieš Celsą* 4, 69–99. Beje, polemiskai savo pozicijos spalvas tirštinąs Celsas pasirodo esąs gero kai radikalesnis už Seneką, teigdamas, kad žmogus niekuo nėra pranašesnis arba dievams brangesnis padaras nei kiti žemės gyviai. Stoikas Seneka tokiai minčiai galėtų ryžtingai pasipriešinti: plg. *Apie geradarystes* 2, 29.

⁶⁹ *Evangelijos pagal Joną* platoninės egzėgezės šaltinius aptaria Heinrichas Dörrie (Dörrie, 1976).

ŠALTINIAI

Sénèque, 1929 : *Questions naturelles*, t. I, livres I–III, texte établi et traduit par Paul Oltramare, Paris: Les Belles Lettres, IX–X.

Seneka Liucijus Anėjus, ²1999: *Laiškai Lucilijui*, iš lotynų kalbos vertė D. Dilytė, Vilnius: Pradai.

Seneka Liucijus Anėjus, 1997: *Diatribės*, iš lotynų kalbos vertė D. Dilytė, Vilnius: Pradai.

Lucijus Anėjus Seneka, 2002: *Gamtos klausimai*, iš lotynų kalbos vertė D. Dilytė, Vilnius: Pradai.

LITERATŪRA

Alekniene, Tatjana, 1998: „Mirties praktika: Senekos *Laiškai Lucilijui* ir graikų filosofija“, *Literatūra* 40(3), 61–86.

Boyancé, Pierre, 1965: «L'humanisme de Sénèque», *Actas del Congreso internacional de filosofía. En conmemoración de Seneca, en el XIX centenario de su muerte*, v. 1, Córdoba, 1965, 231–245.

Chomart, Jacques, 1996: «Faut-il donner un sens philosophique au mot humanisme?», *Annales latini montium Arvernorum, Bulletin du groupe d'études latines de l'Université de Clermont* 23, 87–101.

Dörrie, Heinriche, 1976: «Une exégèse néoplatonicienne du prologue de l'Évangile selon saint Jean [*Amélius chez Eusèbe, Prép. év. 11, 19, 1–4*]», *Platonica Minora*, München, 491–507 = *Epektasis. Mélanges Patristiques offerts au Cardinal Jean Daniélou*, 1972, 75–87.

Grimal, Pierre, 1981: *Sénèque*, Paris: PUF (coll. «Que sais-je?»).

Pohlenz, Max, 1948: *Die Stoa, Geschichte einer geistigen Bewegung*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Sørensen, Villy, 1977: *Seneca. Humanisten ved Neros hof*, København: Verlag Gyldendal.

SENECA'S PHILOSOPHIC WRITINGS: LESSONS OF HUMANISM?

Tatjana Alekniene

Summary

Seneca's name is often associated with the notion of „humanism“. In this article we attempt to verify and define the meaning of this notion in the context of Seneca's writings. Our question is: *what kind of philosophy, according to Seneca, can be useful and delivering to a man afflicted with life's many misfortunes?* This question encompasses all the main meanings of both Latin *humanitas* and later European “humanism”, because it concerns “humanities” (*humanitas* as *παιδεία*),

which best of all suites the true human nature (*humanitas* as the true essence of human being); we also ask: what should philosophic education be so that it helps the struggling humankind (*humanitas* as *φιλανθρωπία*). Such an amalgam of ideas is not our construct, but is actually found in the writings by Seneca himself. However, in this way following Seneca's thought, we discover rather paradoxical species of “humanism”, the one which should be called “cosmo-centrism”.

Gauta 2005 09 11

Priimta publikuoti 2005 10 06

Autorės adresas:
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
El. paštas: t.d.aleknos@takas.lt